

Při rozvoji sociálního poznání se v základních rysech opakuje logika rozvoje vědeckého poznání vůbec. Je pochopitelné, že v sociologii, kde je na jedné straně zcela zřejmé specifikum předmětu a na druhé straně se výrazně projevují různé ideologické orientace, dochází ke značné modifikaci mnoha společných problémů historie vědy. Jestliže sociální význam má vyústit ve skutečnou vědeckou analýzu, pak musí nejen vymezit všeobecné zákonitosti metodologie výzkumu, nýbrž i správně postihnout specifikum toho kterého problému.

Specifikace mikropředmětu a makropředmětu výzkumu a příslušné rozdělení vědy na mikrooblasti a makrooblasti není v řadě vědeckých disciplín zcela běžné. Snad pouze ve fyzice je toto rozdělení vyjádřeno zvláštní terminologií. Do jisté míry je tomu tak i v biologii, kde si sféra mikrovýzkumů již vydobyla právo na samostatnou existenci. V sociologii se vzájemný vztah obou výše uvedených typů analýzy stává sám o sobě vědeckým problémem. Nahlédneme-li do historie sociologie, snadno se přesvědčíme o tom, že tento problém existoval prakticky vždy, i když byl terminologicky zahalován do nejrůznějších podob (připomeňme si třeba Tönniesovo dělení sociologie na sociální teorii, aplikovanou sociologii a sociografii; odvolat se můžeme také na Hiddingsovu klasifikaci, která uváděla všeobecnou sociologii a speciální sociologii atd.). Ovšem charakter současné diskuse je spojen se skutečností, že v sociologii byl již vytvořen pevný vzor empirického výzkumu. Celkový smysl této polemiky je tedy zřejmě prakticky přenášén do roviny vztahů mezi tímto vzorem sociálního výzkumu a tou částí sociologie, která je nazývána buď všeobecnou sociologií, teoretickou sociologií, velkou teorií či jinak.

Je možné vyjmenovat celou řadu příčin,

proč se právě v současné době tato diskuse stává středem nového zájmu. Na třech předcházejících mezinárodních sociologických kongresech bylo konstatováno, že svérázný „kult“ empirického výzkumu byl v sociologii již překonán. Sociologický empirismus nesplnil očekávané naděje ani z hlediska metodologie, ani z hlediska možností „zasahování“ do sociální praxe. Velká sociální hnutí dvacátého století vyžadují, aby jim byla věnována pozornost, což znovu staví do popředí otázky rozvoje teoretické sociologie.

Téma tohoto kongresu, který se zabývá problematikou plánování, prognóz a řízení sociálních procesů, přirozeně předpokládá, že bude projednán celý komplex otázek, majících vztah k prognózám chování. Z tohoto hlediska se zdá být tematika našeho jednání u kulatého stolu odůvodněnou za předpokladu, že stěžejním bodem naší výměny názorů bude právě otázka vzájemného vztahu empirického výzkumu a teorie v sociologii, a to tím spíše, že sám obsah pojmu *mikrosociologie* není určen jednoznačně. Abychom se přesvědčili o tom, že jím jsou označovány zcela různé věci, můžeme namátkově uvést několik definic.

P. Lazarsfeld v jedné ze svých prací navrhuje nazývat *mikrosociologickým* výzkumem takový výzkum, který „se zabývá lidským chováním v současných podmínkách, používá kvantitativní metodu všude tam, kde je to možné, a snaží se systematizovat kvalitativní procedury v těch oblastech, kde jsou nevyhnutelné“. Naproti tomu *makrosociologie* je spojena se „snahami o objevení obecných zákonů, jimž jsou podřízeny minulé nebo budoucí tendence společenského rozvoje“.¹ V této definici, jak je na první pohled patrné, se předpokládá několik kritérií k rozlišení *mikrosociologie* a *makrosociologie*, a to jak z hlediska používaných metod, tak

* Referát přednesený na VII. světovém sociologickém kongresu ve Varně.

¹ Paul F. Lazarsfeld, *Methodological Problems in Empirical Social Research*. – Transactions of the Fourth World Congress of Sociology. 1959, sv. 2, s. 228.

z hlediska charakteru zkoumaných zákonů. Tato definice pravděpodobně rovněž předpokládá rozlišení i z hlediska předmětu výzkumu („současné podmínky“ a „minulé nebo budoucí tendence“).

Ve zcela jiné souvislosti se těchto termínů používá v teoretických schématech vycházejících ze sociometrie. G. Moreno považuje *mikrosociologii* za jednu podoblast sociometrie (společně s mikroantropologií, mikrosociálními, mikroekologií a zoonologií)² a soustřeďuje pozornost na studium mikrostruktury skupin a na prostředky jejich mikroanalýzy. Moreno v podstatě souhlasí s výkladem mikrosociologie, který podává J. Gurwitch, i když v obou případech existují nepatrné odchylky. Ovšem pro nás je nyní důležité, že v kontextu sociometrie je mikrosociologie charakterizována zcela specifickým výběrem kritérií.

Mertonovo pojetí *mikrosociologie* a *makrosociologie* souvisí s koncepcí teorií středního dosahu. V souvislosti s charakteristikou těchto teorií Merton definuje „mikrosociologické problémy jako problémy malých skupin“ a „makrosociologické problémy jako problémy, objevující se při srovnávacích výzkumech sociální mobility, formální organizace a vzájemných závislostí mezi sociálními institucemi“.³ Toto pojetí nezdůrazňuje metodologický aspekt, ale spíše aspekt specifčnosti, můžeme-li to tak nazvat, nebo aspekt roviny zkoumání problému.

Don Martindale zavádí pojmy *mikrofunkcionalismus* a *makrofunkcionalismus*, přičemž předpokládá, že rozdíl mezi nimi je určován „velikostí zvolené jednotky systému, který je zkoumán v teorii“.⁴ To je důvodem proč je mikrofunkcionalismus, zabývající se systémy malých skupin, často ztotožňován se skupinovou dynamikou. Nový Martindalův přístup představuje možnost činit rozdíl mezi mikrofunkcionalismem a makrofunkcionalismem i z hlediska směru výzkumu osobnosti (makrofunkcionalismus: od společnosti k osobnosti, mikrofunkcionalismus: od osobnosti ke společnosti a jejím obecným problémům).⁵

Na základě výše uvedených příkladů je zcela zřejmé, že nejednotnost v používání

pojmu mikrosociologie a makrosociologie je příčinou mnohoznačnosti výkladu jejich vzájemných vztahů. Praxe sociálních výzkumů v současné době však přináší tolik zevšeobecnění, že prudce vzrůstá nutnost podrobněji formulovat všeobecné metodologické zásady. I když v marxistické sociologii není používání termínů „mikrosociologie“ a „makrosociologie“ tradiční, pokusíme se vyčlenit ty aspekty problému, které se zdají být zvláště důležité ve světle praxe konkrétních sociologických výzkumů, tak jak se v současné době vytvořila v sovětské sociologii.

Podle našeho názoru existují tři skupiny problémů, které — ať už je jakkoli interpretujeme termíny „mikrosociologie“ a „makrosociologie“ — nutně vyžadují, abychom se jimi zabývali: 1. předmět sociologického výzkumu; 2. rovina zobecnění dat; 3. metody analýzy.

1. Předmět výzkumu

Obecná sociologická teorie, jejíž funkci v systému marxistické sociologie plní *historický materialismus*, považuje za předmět výzkumu společnost, kterou zkoumá nikoli jako „společnost vůbec“, nýbrž jako daný integrální systém, jako „živý organismus, který se neustále vyvíjí“⁶ na základě svých vlastních zákonů fungování a rozvoje. Je přirozené, že pro široký předmět výzkumu není empirická metoda dostačující. Proto je nutno určit, jaký vztah má předmět vyčleněný v samostatném výzkumu k předmětu sociologie vůbec.

Sociolog může vždy použít schématu: společnost — skupina — jednotlivec. Logicky můžeme předpokládat, že empirický výzkum je možný v rámci výzkumu dvou posledních komponentů daného schématu. Jelikož však sama společnost tvoří souhrn určitých společenských vztahů, je možné při každém empirickém výzkumu provádět analýzu jen určité stránky těchto vztahů, jen určité formy jejich působení, jejich realizace při konkrétním chování a činnosti jedinců. Je všeobecně známo, že v dějinách sociologie existovaly pokusy absolutizovat ten či onen přístup. Naproti tomu současná praxe empirických výzkumů se

² D. Moreno, *Sociometrija. Experimentalnyj metod i nauka ob obščestve*, M., 1958, s. 278.

³ Robert K. Merton, *On the Theoretical Sociology*, Toronto 1967, s. 68.

⁴ Don Martindale, *The Nature and Types of So-*

ciological Theory, London, 1967, s. 465.

⁵ Ibid., s. 506.

⁶ V. I. Lenin, *Polnoje sobranije sočiněnij*, sv. I., s. 165.

pokouší v určitém smyslu tyto přístupy spojovat. Sociolog zabývající se výzkumem má prakticky vždy před sebou určitou empirickou činnost lidí, jejich reálné chování včetně motivů. Podrobuje-li však aspekty chování výzkumu, je omezen rámcem určitých skupin, konkrétních sociálních situací atd. Tímto způsobem je pak vymezen předmět empirického sociálního výzkumu.

Z hlediska metodologie (chápeme-li ji širše než jen pouhý souhrn metodologických technik) vyvstává v této oblasti první zásadní otázka: jaký je vztah takto vymezeného předmětu k předmětu obecné sociologické teorie? Teoreticky téměř všichni přiznávají nutnost „spojení“ mezi oběma typy předmětu sociálního výzkumu. Je však nutno vypracovat určité metodologické normy pro realizaci tohoto „spojení“ a určit, do jaké míry to či ono teoretické schéma může zabezpečit účinnost těchto norem.

Budeme-li vycházet z toho, že empirické předpoklady, s nimiž sociolog začíná pracovat při některém výzkumném úkolu (reální jedinci, jejich činnost a chování v konkrétních situacích), jsou vlastně elementy makrosystému, jímž je společnost (určitá společensko-ekonomická formace), pak je nevyhnutelně nutné provést analýzu souhrnu vztahů mezi těmito elementy a celým systémem. V této souvislosti je však nutno mít stále na zřeteli, že každý jednotlivý projev chování je determinován celým komplexem společenských vztahů, přičemž obecný rámec je vytyčován determinantami, které jsou zakořeněny v sociálně ekonomických vztazích daného společenského systému. Tyto determinanty však nemohou být zjištěny prostředky empirické analýzy v každé konkrétní sociální situaci. A navíc, v chování určité skupiny se mohou projevit třeba takové determinanty, které se zdají zcela odporovat linii vedoucí „od společnosti“. (R. K. Merton, jak známo, vysvětluje tento jev funkcionálně — vznikem latentních funkcí).

Proto empirická analýza jednotlivé sociální situace nemůže nikdy být vyčerpávající, je-li tato situace zkoumána izolovaně od celého systému faktorů, které ji zrodily. I když se tato myšlenka zdá tri-

viální, jen velmi obtížně se realizuje ve výzkumné práci. I když nebudeme brát v úvahu krajní stanovisko pozitivistické sociologie, která v podstatě tento problém ignoruje, a podíváme se na funkcionalisty, kteří jeho vyřešení věnují mnoho času i úsilí, můžeme konstatovat, že jejich snahy nebyly zatím korunovány úspěchem. Myšlenka, že každá skupina, která je předmětem empirického výzkumu, musí být „napojena“ na širší sociální strukturu a empirické chování jednotlivců musí být interpretováno z hlediska této širší sociální struktury, je velice užitečná. Odstupňovaná analýza předmětu každého empirického výzkumu může napomoci tomu, aby zkoumaný objekt byl chápán jako „člen“ určitého sociálního celku, jako element obecného sociálního procesu. K tomu je však zapotřebí, aby obsah sociologické teorie umožnil přiměřenou interpretaci předmětu v termínech této teorie.

V systému *strukturálně funkcionální analýzy* se z hlediska metodologie předpokládá prozkoumání každého takového předmětu jako elementu širší sociální struktury, ovšem sama tato teorie neposkytuje dostatečně zřetelnou základnu pro splnění tohoto úkolu. Zřejmě proto máme tak málo příkladů umožňujících zkoumat použití normativů strukturálně funkcionální analýzy v praxi empirických výzkumů. Ve svérázných „autorských referátech“ takových badatelů, jako je např. W. Good, G. Sjöberg, G. Simpson a J. Milton Tinger⁷ a také P. Blau⁸ se ne náhodou říká, že funkcionalismus snad umožnil použití zvláštního srozumitelného aparátu pro formulaci obecné koncepce výzkumu, ale nic víc.

Pokud jde o marxistickou sociologii můžeme říci, že v oblasti obecné sociologické teorie byla formulována řada důležitých pravidel, která umožňují organické začlenění předmětu empirického výzkumu do obecného pojmového rámce. To se vztahuje především k základní tezi teorie osobnosti, kde je podstata člověka interpretována jako *souhrn všech společenských vztahů*.⁹ Dále můžeme uvést koncepci *sociálních skupin*, jejichž hierarchie je určována z hlediska jejich začlenění do určitého výrobního systému. A konečně se zavádí klíčový pojem *společensko-ekonomická*

⁷ Viz *Sociology Today*, Ed. by Robert K. Merton, Leonard Broom, Leonard S. Cottrell, vol. 2, N. Y., 1965.

⁸ Viz *Sociology at Work*, Ed. by Ph. E. Hammond, Basic Books Inc. N. Y., London 1964.

⁹ K. Marx, B. Engels, *Sočineníja*, sv. 3, s. 3.

formace, který obsahuje charaktetristiku společnosti jako systému.

I zde je však dosti složité vytvořit mechanismus, který by umožnil začlenění každého jednotlivého předmětu do tohoto teoretického rámce. Hlavním integračním prostředkem zřejmě bude: jednak srozumitelný aparát, s jehož pomocí lze předmět popsat, a jednak hypotézy, formulující předpokládaná spojení a vztahy předmětu v obecném pojmovém rámci. Je přirozené, že problém převedení obecných teoretických pojmů na operativní zůstává velice aktuální.

Důležitou úlohu zde hraje i *jazykový problém*. Do značné míry ovlivňuje popis předmětu mikrovýzkumu i makrovýzkumu, a to zejména při vyjasňování otázky vztahů mezi těmito dvěma typy výzkumu. „Měřítka“ zkoumání předmětu závisí do určité míry na jazyku, jímž jej popisujeme; tím se relativita protikladu mikroobjektu a makroobjektu stává ještě zřetelnější. Důkazem této relativity jsou i určité těžkosti, které vznikají při hledání kritérii umožňujících oddělit mikroobjekt od makroobjektu. Hovoříme-li o malé skupině nebo o společnosti jako celku, pak je používání pojmů „mikroobjekt“ a „makroobjekt“ zcela na místě. Zabývá-li se však badatel velkými sociálními skupinami (třídy, profese, národy) nebo rozsáhlými sociálními procesy, je přesné vymezení hranic mezi sférou mikroanalýzy a makroanalýzy velmi obtížné.

To však nebrání tomu, abychom v praxi intuitivně dělili objekty na mikroobjekty a makroobjekty a výzkumy na empirické a teoretické. Jestliže zjišťujeme u určité skupiny televizních diváků vliv televize na příjem informací nebo u dělníků několika brigád jejich vztah k práci, považujeme specifikum předmětu za zcela samozřejmé a jsme si vědomi toho, že nezkoumáme společnost jako celek. Chceme tím říci, že je nutné formulovat přesné metodologické požadavky každého sociálního výzkumu — tj. zabezpečit použití teorie ve všech etapách konkrétního výzkumu tak, aby izolace mikroobjektu nebyla na překážku jeho objasnění.

Sovětské sociologové se v řadě výzkumů pokoušejí právě o takovou interpretaci předmětu a tam, kde se to podaří,¹⁰ je

možno do určité míry likvidovat „propast“ mezi empirickým výzkumem a sociologickou teorií.

2. Rovina obecnosti

Jedním z klíčových problémů vzájemných vztahů mezi mikrosociologií a makrosociologií je povaha sociologické explanace. Položme si otázku, zda lze vymezit specifické typy explanace pro empirický výzkum a pro výzkum v oblasti obecné teorie? Jinými slovy, jakou funkci plní různé roviny obecnosti empiricky získaného materiálu, s nímž se setkává badatel-empirik a badatel-teoretik?

Problém vzájemných vztahů mezi popisnou a explanační rovinou poznání skutečnosti vzniká v celé řadě vědeckých odvětví, jejichž součástí je empirický výzkum. Není proto náhodné, že je v logice vědeckého výzkumu věnovat zvýšenou pozornost povaze explanace. Pokud jde o oblast sociologie můžeme říci, že současně s komplexem otázek týkajících se explanace vystává ještě další úkol — určit, do jaké míry je model explanace použitelný pro různé typy sociologického výzkumu. Schéma kvalifikující mikrovýzkum jako popis a makrovýzkum jako explanační je již dostatečně zkompromitováno. Kontrapozice může být provedena spíše v jiné rovině: mikrovýzkum poskytuje jednu úroveň explanace a makrovýzkum druhou. Pak je ovšem nutno najít kritérium rozlišení úrovně poznání skutečnosti v mikrovýzkumu a makrovýzkumu.

Jestliže přijmeme logické dělení předmětů explanace na fakty a zákony, bude pravděpodobně možné, abychom analogicky dělili předměty sociologického výzkumu na mikroobjekty a makroobjekty. S určitou benevolencí k přesnosti schématu můžeme připustit, že funkcí explanace v empirickém sociálním výzkumu je objasnění faktů, zatímco funkcí explanace v teoretickém výzkumu je objasnění zákonů. Jaký je vztah mezi těmito dvěma funkcemi? Jelikož základním typem faktů, s nimiž se setkává sociolog-empirik, jsou fakty zobecněné a zejména statistické údaje, můžeme říci, že tyto fakty mají do jisté míry charakter reprezentativnosti, tj. představují určitou *třidu* sociálních jevů.

¹⁰ Viz např. *Celovek i jeho rabota*, 1968; B. A. Grušin, *Svobodnoje vremja. Aktualnyje problemy*, M. 1967; V. N. Kudrjavcev, *Pričinnost v kriminologii*, M. 1968, a jini.

Explanace faktů podobného charakteru nezbytně vyžaduje určité odvolání na zákony. Ve společné práci s E. P. Nikitinem¹¹ jsme charakterizovali příčiny této nutnosti. Stručně je uvedeme: zaprvé, každý sociální fakt je determinován velkým množstvím faktorů a zapojen do složité sítě vztahů s jinými fakty; zadruhé (a v důsledku toho), při objasňování faktů je nevyhnutelně nutné brát na vědomí i velké množství původních podmínek, včetně sociologických zákonů; zatřetí (a v důsledku obou jmenovaných příčin), postižení podstaty takových faktů je možné pouze cestou použití souhrnu kvalitativně rozdílných typů explanace) nejen strukturní, funkcionální, ale také kauzální). Pouze za předpokladu, že jsou dodrženy uvedené podmínky, může objasnění určitého faktu splnit svoji základní funkci, tj. správně určit jeho místo v teoretickém systému. Jedině tak může být splněn úkol explanace — určení nutného spojení mezi vlastnostmi předmětu a některým zákonem.

Pak ovšem explanace v empirickém sociálním výzkumu, kde se pracuje s „mikroobjektem“, nemůže být izolována od teoretické explanace týkající se zákonů zjištěných v rovině „makroobjektů“. Použijeme-li jazyka empirických výzkumů, znamená to, že není možné objasnit charakter vzájemných vztahů ve skupině ani normy, kterými se reguluje chování jejích členů, zůstáváme-li pouze v rovině této skupiny nebo jakéhokoli jiného celku empiricky zkoumaného. Chování studentů, úroveň spokojenosti pracujících, orientace televizních diváků na určité typy programů — to vše může být v určitém smyslu objasněno pouze na základě studia vzájemných vztahů uvnitř skupiny nebo vzájemných vztahů mezi touto skupinou a nejbližším okolím. To jsou ovšem pouze „první kroky“ k takovému typu explanace, která by byla skutečným poznáním předmětu a odhalením jeho podstaty.

Vědecká explanace je vlastně proces přechodu od objasňování faktů k objasňování zákonů. Začlenění toho kterého sociálního faktu do systému sociologického

poznání nemůže být provedeno bez jeho interpretace z hlediska hlubších determinant, zjištěných analýzou celé série faktů. Popis série faktů sám o sobě dovoluje pouze empirické zobecnění. Moderní logika vědeckého výzkumu v souvislosti s analýzou struktury sociálních věd žádá explanaci i neempirických zobecnění (např. i E. Nagel).¹² Proto přechod od mikroobjektu k makroobjektu sociálního výzkumu konečností odpovídá přechodu od explanace vycházející z empirického zobecnění k explanaci v rámci určité teorie.

Je pravda, že je zde ještě problém dosahu vlastní teorie. Myšlenka R. Mertonova o možnosti použití teorií středního dosahu v sociologii je dobře známá. Základním znakem jeho definice těchto teorií je jejich umístění mezi pracovními hypotézami a „všeobecnými spekulacemi“.¹³ Jaká však je dolní a horní „hranice“ tohoto umístění? A jaká jsou kritéria explanace v této rovině?

V sovětské sociologické literatuře je v posledních letech tato otázka předmětem živého zájmu.¹⁴

Problematika roviny explanace v sociologii má ještě jinou stránku, která souvisí se silicí tendencí k interdisciplinárnímu přístupu. Praxe komplexního výzkumu se stává stále více populárnější nejen proto, že kořeny mnoha sociálních otázek leží v tzv. „mezích“ sférách sociální činnosti. Poznotek, že k vědeckým objevům dvacátého století velmi často dochází na „pomezí“ vědních oborů, platí i pro sociální výzkumy. Tím je vytvářen úkol vytvoření takového modelu explanace, který by synteticky spojoval přístupy charakteristické pro různé vědní disciplíny. Pro tento kongres byl připraven referát tří sovětských autorů E. V. Bělajeva, V. V. Vodzinské a V. A. Jadova,¹⁵ týkající se použití takového modelu při objasňování vzájemných vztahů mezi hodnotovými orientacemi a projevovaným chováním. Tato práce se pokouší sestavit určitou hierarchii faktorů determinujících lidské chování: individuálně psychologických, sociálně psychologických a sociologických. Explanace z každého stupně této hierar-

¹¹ G. M. Andrejeva, E. P. Nikitin, *Metod objasně-níja v sociologii* v knize *Sociologija v SSSR*, sv. I, M. 1965, s. 135.

¹² Ernest Nagel, *The Structure of Science. Problems in the Logic of Scientific Explanation*, N. Y., 1961, s. 14.

¹³ Robert K. Merton, *Social Theory and Social*

Structure. The Free Press of Glencoe, Ninth Printing 1964, s. 5–6.

¹⁴ Viz např. O *strukture marxistskoj sociologičeskoj teorii*, M., 1970.

¹⁵ Viz referát E. V. Bělajeva, V. V. Vodzinské, V. A. Jadova, přednesený na VII. mezinárodním sociologickém kongresu ve Varně.

chie odpovídá určité rovině poznání předmětu. Každý takový stupeň je zajišťován příslušnou vědeckou disciplínou: všeobecnou psychologií, sociální psychologií nebo sociologií. Je přirozené, že při sociologickém výzkumu získáváme neadekvátnější objasnění chování jedince jen za předpokladu, že postupujeme po této stupnici hierarchie směrem nahoru, což znamená vlastně „pohlcování“ stále širší a širší sféry vztahů jedince a „vyústění“ do zákonitostí rozvoje celé společnosti.

Je zcela zřejmé, že při explanaci mikroobjektu je nutno použít terminologie obecné sociologické teorie. Pouze tak je možno dosáhnout jednoty analýzy subjektivních a objektivních faktorů, které determinují chování jedince. Nutno podotknout, že nejvyšší rovinu explanace představuje v tomto případě právě sociologická teorie; interdisciplinární přístup nebrání, aby si zachovala svoji dominantní pozici. A navíc můžeme konstatovat, že i když v první etapě objasňování je možné poměrně značné sblížení např. mezi psychologickým a sociologickým přístupem, při dalším postupu poznávání podstaty sociálního jevu je nevyhnutelný přechod k sociální teorii, která má vztah zejména k makrosociologii. V tomto smyslu musíme rovněž přiznat, že přihlédneme-li k požadavkům moderní logiky vědeckých výzkumů, jejichž hlavním cílem v kterémkoli systému vědeckých poznatků je formulování zákonů ovládajících předměty zvoleného systému, je relativita dělení sociologie na mikrosféry a makrosféry na základě roviny explanace dat ještě zřetelnější.

3. Metody analýzy

Tato relativnost se projevuje i při rozboru metod empirického a teoretického výzkumu. Konstatování, že rozvoj praxe empirických výzkumů v sociologii vyvolal bouřlivý růst kvantitativních metod, můžeme již delší dobu považovat za triviální. Ovšem za stejně triviální můžeme považovat i konstatování, že pouze kvantitativní metody nejsou pro empirické výzkumy dostačující a že i při tomto typu výzkumů je nezbytně nutné sloučit kvantitativní a kvalitativní analýzu. V běžné praxi se

často setkáváme s dichotomií: empirický výzkum — kvantitativní metody, teoretický výzkum — kvalitativní metody. Přijmeme-li tuto klasifikaci, může se stát, že hranice mezi mikrosociologií a makrosociologií je vyznačena zcela jasně. Podstata věci však tkví v tom, do jaké míry je tato dichotomie oprávněná. Rozsah tohoto referátu neumožňuje provést detailní kritický rozbor uvedeného názoru — k tomu by bylo třeba analyzovat obecnou filosofickou koncepci neopozitivismu a celou řadu závěrů, jež vedou k takovému chápání metodologie sociálních výzkumů. Dotkneme se zde jen některých klíčových bodů.

První z nich má vztah ke specifiku empirického výzkumu právě v sociologii. Vzájemný vztah přesných metod a teoretických interpretací tvoří přirozeně problém i ve fyzice, biologii a jiných vědních oborech. Ovšem faktorem, který mimořádně komplikuje řešení tohoto problému v sociologii, je podle našeho názoru specifčnost povahy měření v sociálních vědách. Obtíž nevyplyvá pouze z okolností, že v sociologii chybí jednotka měření a že tedy sociologické měření není stejné jako měření přírodovědecké. Jedna z nejrozšířenějších forem měření v sociologii — škálování — se setkává i s jinou těžkostí — s nutností vědy znovu provádět formalizaci kvalitativních znaků škálovaného předmětu. Při takovém postupu je zcela možné vzdálit se od obsahové analýzy vyžadované sociologickou teorií; výsledek je pak neadekvátní a jemná technika matematického aparátu je používána k nahodilé interpretaci proměnných. Sovětské vědci ukázali, že úspěchů lze dosáhnout jen v tom případě, je-li cílem použití matematiky nikoli hledání formule pro popis kvantitativních vztahů mezi sledovanými sociálními fakty, ale formalizované určení kvalitativního znaku jako elementu některého pojmového systému.¹⁶

Jestliže ovšem operace formalizující předmět výzkumu je součástí vlastní procedury sociologického měření, dostává se sociologická teorie do zcela jiného vztahu ke škálovací technice. Dochází k „zákazu“ kontrapozice kvalitativní a kvantitativní analýzy a k „fúzi“ metod tradičních pro

¹⁶ J. B. Samsonov, *Problemy kvantifikací v sociologických issledovanijach*. Avtoreferat diss. M. 1968; J. A. Levada, V. N. Subkin, J. I. Gavrilcuk, *O zadačach i problemach ispol'zovantja količest-*

vennyh metodov v socialnyh issledovanijach, Inf. bjull. SSA 8/1967; G. V. Osipov, E. P. Andrijev, *Problema izmerenija v sociologii*, tamtéž.

matematiku a metod charakteristických pro teoretický výzkum v dané oblasti.

Druhá obtíž, která vzniká v sociologii při používání kvantitativních metod, je podmíněna organickým začleněním předmětů mikrovýzkumu do makrostruktury, o čemž jsme hovořili již výše. Je přípustná formalizace takových předmětů výzkumu, jako jsou globální sociální procesy nebo celé společensko-ekonomické formace atd.? Snahy o konstrukci modelů celých společností na základě strukturálně funkcionální analýzy nemůžeme považovat za vyhovující. Rovněž nemůžeme považovat za vyřešenou otázku, jaká rovina sociálního systému je vhodná pro formalizaci a kde je hranice, za kterou již plná formalizace není možná. Celý arzenál metod, které jsou tradiční pro teoretický výzkum, je tedy použitelný pro analýzu velkých systémů, rozsáhlých sociálních hnutí a společností jako takových. Marx poskytl vynikající příklad použití těchto prostředků analýzy ke studiu určité společensko-ekonomické formace tím, že kombinoval historickou a logickou analýzu a syntézu, indukci a dedukci, přechod od abstraktního ke konkrétnímu atd.¹⁷

Jestliže se nyní vrátíme k tomu, že rozdíl mezi empirickým a teoretickým výzkumem v sociologii je do značné míry relativní (neboť předmět jednoho je současně elementem předmětu druhého a rovina explanace jednoho je stupněm na cestě k explanaci druhého), pak musíme nutně přijmout i určitou normu, na jejímž základě mohou být tradiční teoretické metody analýzy nějakým způsobem začleněny do empirického výzkumu. V této souvislosti vzniká pro sociologii celá řada těžkostí. Slučování statistiky a intuice jako dvou krajních metod není jednoduchou záležitostí. A navíc takové slučování je do jisté míry „výzvou“ starým tradicím, které tyto dva přístupy staví proti sobě. Přesto se však zdá, že skutečné zdokonalování prostředků sociálního poznání je možné jen cestou dialektického slučování navenek protikladných přístupů.

Problematika vzájemných vztahů mezi metodami analýzy v empirickém sociálním výzkumu a v sociologické teorii se nyní ve značné míře projevuje v polemice, jež se týká vzájemných vztahů scientistických a humanistických tradic v sociologii. Filo-

sofií rozvíjená myšlenka,¹⁸ že konkrétně vědecké poznatky — v totalitě výsledků a způsobů jejich získání — jsou nejvyšší kulturní hodnotou, do značné míry přispívá ke zveličování úlohy empirického sociálního výzkumu, výlučně založeného na souhrnu přesných metod. Celková linie sociologického pozitivismu je vlastně zbudována na popření specifika sociálně humanistických vědomostí.

Filosofická pozice marxistické sociologie podmiňuje principiálně odlišné řešení této antimonie. Vzhledem k tomu, že každý sociální výzkum se přímo nebo nepřímo dotýká lidského chování, určitých druhů lidské činnosti, musí tento výzkum počítat s celým komplexem kritérií, které tuto činnost charakterizují.

Jsou-li do těchto kritérií zařazeny i hodnotící ukazatele, je sociolog i proti své vůli nucen brát zřetel na „koeficienty“, které musí být sledovány v souvislosti s tím, že jakýkoli druh lidské činnosti je vlastně částí velkých sociálních procesů, sociálních hnutí závisejících na ideologické orientaci. Přijmeme-li obě premisy, že celkové panorama takových hnutí je zkoumáno makrosociologií a hranice mezi makrovýzkumem a mikrovýzkumem je jen podmíněná, pak musíme přiznat i nutnost určité reflexe sociálně-humanistických charakteristik lidské činnosti v mikrorovině, tj. v empirických výzkumech sociálního předmětu menšího rozsahu. Antimonie vědeckost — humanismus se v sociologii udržuje pouze ve smyslu antimonie objektivních poznatků a hodnotové orientace, což však v žádném případě neznamená, že stavíme do protikladu empirický výzkum a sociologickou teorii jako dva typy intelektuální činnosti, které jsou orientovány na domněle zcela různorodé prostředky analýzy.

Prostředky sociálního poznání můžeme tedy jen stěží klasifikovat v souladu se striktní dichotomií: mikrosociologie — makrosociologie. Spíše můžeme hovořit o svérázné *hierarchii* sociálních předmětů a s tím související hierarchií či systémem metod jejich poznání. Tento fakt nám ponechává ještě méně důvodů k tomu, abychom důsledně stavěli do protikladu dvě navzájem organicky spojené oblasti jediného celku — sociologické vědy.

Z ruštiny přeložila G. Hynarová

¹⁷ K. Marx, B. Engels, *Sočinenija*, sv. 25.

¹⁸ V. S. Švyrev, E. G. Juĝin, *O tak nazývajemom scientizme v filosofii*, *Voprosy filosofii* č. 8/1969.